

*UOT 792.03**Çingiz Ələsgərli*

**AZƏRBAYCAN TEATRININ İNKİŞAFINDA
AKTYORLUQ MƏKTƏBLƏRİNİN ROLU**

141 illik zəngin tarixi olan Azərbaycan teatrı yarandığı dövrdən başlayaraq aktyor teatrı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Görkəmli teatrşünas alim Cəfər Cəfərov yazırdı: «Teatr ilk növbədə aktyor deməkdir».

Azərbaycan teatrında aktyorluq sənəti özünün ən yüksək inkişaf mərhələsinə çataraq, belə demək mümkünsə, özündə recissorluq sənətini formalaşdırmışdır. Milli teatrda mövcud olan aktyorluq məktəblərini şərti olaraq üç hissəyə bölmək olar. Bunlar romantik, realist və intellektual aktyor məktəbləridir. Hər bir məktəbin görkəmli nümayəndələri olmuş və onlar milli teatrın inkişafında müstəsna rol oynamışlar. Onu da qeyd etməliyik ki, hər bir aktyor məktəbi yarandığı dövrün məhsulu olub, həmin dövrü təmsil etmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, Azərbaycan teatrında ilk vaxtlardan başlayaraq realist və romantik aktyorluq məktəbləri birgə yaranaraq, birgə də inkişaf etmişdir. Milli teatrın yaranışı və inkişafı həvəskar aktyorların həvəskar tamaşaları ilə intişar tapmışdır. O dövrdə milli teatrın əsas simalarından olan insanların əksəriyyəti Rusiyada təhsil almış, rus teatrına bələd olan adamlar idi. Bundan əlavə, Azərbaycanın ilk aktyorları olmuş Cahangir Zeynalov, Hüseyn Ərəblinski, Əbülfət Vəli, Mirzəli Abbasov, Məhəmməd bəy Əlvəndi və başqaları [3; 7; 8] o dövrün rus mütərəqqi səhnə mədəniyyəti ilə yaxından tanış idi. Həm də o dövrün maarifçilərinin tələbi əsasən «səhnə realizminin möhkəmlənməsi» uğrunda mübarizə idi. 1880-ci ilin axırlarında milli teatrın artıq Nəcəfqulu Vəliyev və Cahangir Zeynalov kimi nəhəng simaları var idi. Nəcəfqulu Vəliyev məşhur aktyor Əbülfət Vəlinin böyük qardaşı idi.

Azərbaycan teatrında realist aktyor məktəbinin banisi görkəmli aktyor Cahangir Zeynalov (5), romantik aktyor məktəbinin yaradıcısı isə Hüseyn Ərəblinski [2;4] idi. Cahangir Zeynalov səhnədə realizmin tərəfdarı olub, realist aktyorluq məktəbinin fəal təbliğatçısı idi. Görkəmli teatrşünas alim Cəfər Cəfərov Cahangir Zeynalov haqqında yazırdı: «Cahangir Zeynalov əsasən Mirzə Fətəli Axundov və Nəcəf bəy Vəzirov teatrının aktyoru idi... Səhnə realizmi uğrunda mübarizə aparan bu böyük aktyorun sənəti haqqında indi məlumat ala bildiyimiz yeganə mənbə cəmi bir neçə resenziyadan və qoca-

man aktyorların, xüsusən Cahangir Zeynalovu öz müəllimi hesab edən Mirzə Ağa Əliyevin xatirələrindən ibarətdir» [1, s.74].

Cahangir Zeynalov peşəkar aktyor sayılmasa da, o, sözün əsl mənasında yüksək peşəkar səviyyəli aktyor-komik idi. O, dramatik və faciəvi obrazları çox böyük məharətlə ifa edərdi. Xatirələrə istinadən deməliyik ki, Cahangir Zeynalov oynadığı qəhrəmanların «tərcümeyi-halını», «keçmiş mühitini» ətraflı öyrənər və səhnədə hər zaman yeni-yeni cizgilər tapmağa çalışdı. Görkəmli aktyorun Nəcəf bəy Vəzirovun «Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük» tamaşasında oynadığı Hacı Qəmbər obrazı yüksək realist səpkili nümunə hesab olunmalıdır. O, obrazın mahiyyətini tamamlaya bilən yeni cizgilər və rənglər tapmaqda mahir idi. Görkəmli aktyor haqlı olaraq belə düşünürdü ki, aktyor «komik rolu ciddi oynamalı və yeri gəldikdə dramatikləşdirməkdən çəkinməməlidir...» [1, s.47].

O zamanın teatr tənqidi və maarifçi ziyahılar onun aktyorluq bacarığını yüksək qiymətləndirirdilər. Görkəmli aktyorun tamaşaçını düşündürən oyunu tamaşaçıları heyran edirdi. Cahangir Zeynalovun aktyorluq keyfiyyətlərindən danışırıqsa, onun bu və ya digər obrazı yaradarkən apardığı axtarışlar xüsusi qeyd olunmalıdır. Görkəmli aktyor Hacı Qəmbər rolu üzərində işləyərkən bir baqqala həmişə diqqət yetirib, onun hərəkətlərini mənimsəyirdi. Nəticədə realist prinsiplərə müvafiq maraqlı bir obraz yaranmışdı. Onun oyun tərzində qabarıq nümayiş etdirilən təzad xüsusi qeyd olunmalıdır. Tamaşaçı aktyorun rəngarəng və dolğun boyalarla yaratdığı hər bir obrazı dərhal tanıyırdı.

Azərbaycan teatrında realist prinsiplər uğrunda aparılan mübarizənin əyani nümunəsi Cahangir Zeynalovun yaradıcılığıdır. O dövrün görkəmli sənətkarlarının əksəriyyəti realist prinsipləri dəstəkləyirdi. Görkəmli aktyorumuz Mirzə Ağa Əliyev [6] özünü Cahangir Zeynalovun tələbəsi hesab edib, milli teatrda realist prinsiplərin inkişafına diqqət yetirirdi.

Azərbaycan teatrında və aktyor oyun tərzində realizmlə bərabər romantik prinsiplər də bu və ya digər dərəcədə özünü biruzə verirdi. Milli teatr realist əhvala kökləndiyi bir zamanda Hüseyn Ərəblinski kimi möhtəşəm bir sənətkar meydana çıxır. O, səhnəyə gəlişi ilə dərhal diqqəti cəlb edir. Hüseyn Ərəblinski «milli teatrın adı məişət çərçivələri ilə qənaətlənə bilmirdi. O, inqilabi pafos, böyük ehtiraslar və üsyankar duyğular teatrı yaratmaq istəyirdi» [1, s.70].

Hüseyn Ərəblinski mükəmməl obrazlar, möhtəşəm surətlər yaratmağa çalışırdı. Onun sənətinin cəlbətmə və cəzəbetmə qüvvəsi böyük idi. Görkəmli

aktyor bir qayda olaraq yaratdığı obrazların «ilk gəlişinə» xüsusi diqqət verirdi. «İlk gəliş» parlaq və cəzbedici olmalı idi. Hüseyn Ərəblinski daha çox, müsbət rollar oynayıb, tamaşaçının duyğularına təsir edə bilirdi. Aktyorun bacarıq qabiliyyəti nəticəsində kiçik rol belə çox parlaq bir obraza çevrilirdi. Onun «Gavə» (S.Sami «Dəmirçi Gavə»), Otello (V.Şekspir «Otello»), Nəcəf bəy (Ə.Haqqverdiyev «Dağılan tifaq»), Frans (F.Şiller «Qaçaqqlar») və başqa obrazları sənətkarlıq baxımından parlaq nümunələr olmaqla yanaşı, həm də romantik aktyor məktəbinin əyani təzahürü hesab olunmalıdır. Hüseyn Ərəblinskinin səhnəyə gəlişi təkcə tamaşaçıları deyil, onun tərəf-müqabilərini belə sarsıda bilirdi.

H.Ərəblinskinin yaratdığı Qacar obrazı mənfi keyfiyyətləri ilə yanaşı, həm də müsbət tərəfdən nümayiş etdirilirdi. Belə demək mümkünsə, aktyor mənfinin müsbət, müsbətin isə mənfi tərəflərini göstərməklə obrazın mahiyyətini açmağa çalışırdı. «Ərəblinski Qacarı da romantik bir cani kimi deyil, canlı bir insan kimi oynayırdı. Zalım Qacar həm də diplomat, dövlət xadimi, mürəkkəb və ziddiyyətli şəxsiyyət idi» [1. s.78].

H.Ərəblinski oynadığı hər bir obrazı realist kontekstdə yaratsa da, onları romantik oyun tərzii ilə qüvvətləndirirdi.

Azərbaycanda realist və romantik aktyor məktəbləri milli teatrın inkişafına və eyni zamanda intellektual aktyor məktəbinin yaranışına səbəb oldu. 1960-70-ci illərdə milli teatrda məhz bu sahədə axtarışlar və tapıntılar dövrü başlandı. C.Məmmədquluzadənin «Ölülər», V.Şekspirin «Antoni və Kleopatra», L.Tolstoyun «Canlı meyit», H.Cavidin «Xəyyam» pyeslərinin tamaşalarının ardınca İ.Əfəndiyevin «Unuda bilmirəm», «Məhv olmuş gündəliklər» və «Mahnı dağlarda qaldı» əsərləri, B.Vahabzadənin «İkinci səs» və sair nümunələr milli recissura və aktyor oyununda lirik-psixoloji üslubdan və eyni zamanda intellektual aktyor məktəbindən xəbər verirdi. Həsən Turabov, Şəfiqə Məmmədova, Amaliya Pənahova, Fuad Poladov, Səməndər Rzayev və başqalarının yaratdığı obrazlar realistik olmaqla yanaşı, həm də intellektual aktyor məktəbinin nümunələri idilər.

Dövr dəyişmiş və psixoloji dram janrı ön plana gəlmişdir. Aktyor nəsilələrinin dəyişməsi baş vermişdi. Psixoloji dramın tamaşasında oynayan hər bir aktyor söz yox ki, intellektual oyun tərzii nümayiş etdirməyə can atırdı.

İ.Əfəndiyevin «Unuda bilmirəm» əsərini tamaşaya hazırlayan Tofiq Kazımov dövrün tələbini əsas götürərək psixoloji araşdırma istiqamətində mühüm bir addım atmışdır. Bu tamaşa həm rejissor yozumu, həm də aktyor ifa tərzii ilə psixoloji intellektual nümunə idi.

İ.Əfəndiyevin «Məhv olmuş gündəliklər» əsərinin tamaşası da psixoloji araşdırma istiqamətində növbəti addım sayılmalı idi. Quruluşçu rejissor hər bir obrazın daxili aləmini, psixoloji vəziyyətini tam çılpalığı ilə üzə çıxarmağa çalışırdı. Vəfa Fətullayeva və Fuad Poladovun yaratdıqları mürəkkəb ziddiyyətli obrazlar intellektual aktyor yanaşması baxımından maraqlı idi. Teatrın sonrakı tamaşalarında da psixoloji vəziyyətlərin araşdırılmasına xüsusi diqqət verilirdi.

Şəfiqə Məmmədovanın, Amaliya Pənahovanın, Hamlet Xanızadənin, Səməndər Rzayevin, Fuad Poladovun, Vəfa Fətullayevanın yaratdıqları maraqlı və baxımlı obrazlar psixoloji-intellektual aktyor məktəbinin yaranmasından xəbər verirdi. Bu isə dövrün tələbi idi.

XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq teatrda klassikaya və tarixi mövzulara maraq yaranmağa başladı. Bu əsərlərdə də quruluşçu rejissorlar həm tarixi mövzulara yeni baxış bucağı kəşf edir, həm də intellektual oyun prinsiplərinə diqqət yetirirdilər. Məhz bu ərəfədə L.Tolstoyun «Canlı meyit» və H.Cavidin «Xəyyam» əsərləri tamaşaya qoyulur. Həm Mehdi Məmmədov, həm də onun tərəf-muqabili Şəfiqə Məmmədova psixoloji və vizual cəhətdən kamil obraz nümayiş etdirirlər. Mehdi Məmmədov sanki L.Tolstoyu və H.Cavidin müasir tamaşaçı üçün yenidən kəşf edir. «Tamaşada gərgin və təsirli səhnələrin çoxluğuna baxmayaraq rejissor diqqəti xarakterlərdə, daxili aləmin dramatizmində toplamaq yolu ilə gedir, qəhrəmanın daxili mənəvi dramını diqqət mərkəzində saxlayır» [1, s.307].

Bəlkə də quruluşçu rejissorun məhz bu cür yozum tərzini seçməsi aktyorlar üçün intellektual oyun nümayişinə yardımçı olurdu. Tamaşada hər bir kütləvi səhnə belə tamaşaçı ilə danışa bilirdi. Aktyorlar isə, baş rollar da daxil olmaqla, maraqlı, baxımlı və düşündürücü ifa nümayiş etdirirdilər. İntellektual aktyor məktəbindən danışırıqsa, Amaliya Pənahovanın, Fuad Poladovun, Səməndər Rzayevin, Hamlet Xanızadənin və başqalarının yaratdıqları çoxsaylı obrazları xatırlamamaq düzgün olmaz. Bütün bu sənətkarlar milli teatr tarixinə yazılacaq nümunələr yaradaraq Azərbaycan milli teatrının inkişafına xidmət ediblər.

ƏDƏBİYYAT:

1. Cəfərov C.H. Azərbaycan teatri. Azərnəşr. Bakı - 1974.
2. Ərəblinski H. Məqalələr toplusu. Bakı: Azərnəşr, 1949.
3. Kərimov İ. İnqilabçı aktyorlar. // "Ulduz", 1970, № 2.

4. Məmmədli Q. Hüseyn Ərəblinski. Bakı: Azərnəşr, 1967.
5. Məmmədli Q. Cahangir Zeynalov. Bakı: Azərnəşr, 1968.
6. Məmmədov M. Mirzağa Əliyev. Bakı: Azərnəşr, 1949.
7. Məmmədov M. Teatrlar, aktyorlar, tamaşalar. Bakı: Azərnəşr, 1966.
8. Mərdanov M. Mənim müasirlərim. Bakı: Azərnəşr, 1973.

Açar sözlər: teatr, aktyor, rol, romantik, realist, intellektual.

Роль актерских школ в развитии азербайджанского театра

Начиная с момента своего возникновения, Азербайджанский театр, имеющий 140-летнюю богатую историю, функционировал как актерский театр. Существующие в национальных театрах актерские школы условно можно разделить на 3 части. Это романтические, реалистические и интеллектуальные актерские школы. С самого начала реалистические и романтические школы как вместе создавались, так и вместе развивались. Реалистические и романтические актерские школы в Азербайджане сыграли важную роль в развитии национального театра, а также привели к созданию интеллектуальной актерской школы.

Ключевые слова: театр, актер, роль, романтический, реалистический.

Chingiz Alaskarli

The role of actor schools in the development of Azerbaijan theatre

Since the time of its appearance Azerbaijan theatre having 140-year rich history has been functioning as an actor theatre. Actor schools existing in the national theatres can conditionally be divided into three parts. They are romantic, realistic and intellectual actor schools. From the very beginning realistic and romantic schools were created and developed together. Realistic and romantic actor schools have played an important role in the development of the national theatre and led to the creation of the intellectual actor school.

Key words: a theatre, an actor, a part, romantic, realistic.